

ПРОМИСЕЛ БОЖИЙ В ІСТОРІЇ: інтерпретація американської неоортодоксії в українському контексті

Анотація. У статті автор розглядає історію як рух від створення світу до фіналу людства, який має відбуватися за Божим планом, але спотвореність людства гріхом призводить до напруженості між планом Бога і реальним історичним рухом людства. Для інтерпретації ролі Бога та місця людини в історичних подіях використовується богословський підхід американської неоортодоксії. Подано історичний контекст позиції неоортодоксії, від Августина до неоортодоксальних богословів ХХ століття.

Для опису впливу окремої людини на історичний процес автор звертається до концепції кайросу у творчості Пауля Тілліха. Кайрос розглядається як можливість перевершити звичайний плин подій і втілити Божий задум. Описуються революційна і трансформаційна моделі усвідомлення кайросу. Окремо розглядається творчість Рейнгольда Нібура як автора християнського реалізму. Християнський реалізм аналізується як світоглядна, богословська та етична концепція, яка має практичну цінність у часи історичних та соціальних криз. Окремо зроблено фокус на етичній моделі християнського реалізму, яка описує людей як «дітей світла», «дітей темряви» та «реалістів». Продемонстровано вплив християнського реалізму на політику США в середині ХХ століття.

Практична цінність дослідження полягає у розгляді сучасної американської політики з погляду ставлення до історії, описі передумов розбіжностей такого ставлення, а також у актуалізації ідей християнського реалізму для сучасного українського контексту.

Ключові слова: Пауль Тілліх, Рейнгольд Нібур, християнський реалізм, кайрос, неоортодоксія, богослов'я історії.

Title: “Providence of God in history: interpretation of American neo-orthodoxy in Ukrainian context”.

Annotation. The article examines history as a movement from the creation of the world to the finale of humanity, which is supposed to occur according to God's plan. However, humanity's distortion by sin leads to tension between God's plan and the actual historical movement of humanity. To interpret the role of God and the place of humans in historical events, the theological approach of American neo-orthodoxy is utilized. The historical context of neo-orthodoxy, from Augustine to 20th-century neo-orthodox theologians, is provided.

Віталій Бринов, магістр богослов'я (Національний педагогічний університет ім. Драгоманова), у 2021 р. здобув ступінь кандидата філософських наук за спеціальністю «Богослов'я» (НПУ ім. Драгоманова). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3714-6524>

To describe the impact of individual humans on the historical process, the author turns to the concept of Kairos in the works of Paul Tillich. Kairos is considered as an opportunity to transcend the ordinary course of events and embody God's intention. Both revolutionary and transformational models of Kairos awareness are described.

The work of Reinhold Niebuhr as the author of Christian realism is separately examined. Christian realism is analyzed as a worldview, theological, and ethical concept with practical value in times of historical and social crises. Special focus is placed on the ethical model of Christian realism, which describes people as "children of light", "children of darkness", and "realists". The influence of Christian realism on US politics in the mid-20th century is demonstrated. The practical value of the research lies in examining contemporary American politics regarding the attitude to history, describing the premises of the divergence of such attitude, and in the actualization of ideas of Christian realism for the contemporary Ukrainian context.

Keywords: Paul Tillich, Reinhold Niebuhr, christian realism, kairos, neo-orthodoxy, theology of history.

* * *

Вступ

Апостол Павло закликав християн молитися, щоб провадити тихе і мирне життя. Життя без різких кардинальних змін, без катастроф і без соціальних катаклізмів означає, що напрямок руху людства вибрано правильно, можна робити одні й ті самі речі, тільки з кожним разом вправніше – і буде досягнута утопія. Але гріхозна природа людства чинить спротив втіленню Божого плану для людства, і через це виникають історичні переломи, війни та катастрофи. Особливо багатим на такі катастрофи була перша половина ХХ століття, і християни того часу плідно переосмислили світові кризи, створивши світогляд і богослов'я неоортодоксії.

У статті ми будемо звертатися до здобутків американської неоортодоксії, зокрема до спадку Пауля Тіліха і Рейнгольда Нібура. Вони багато у чому переосмислили богослов'я Августина Гіппонського, який написав свій трактат «Про Місто Боже проти язичників» невдовзі після завоювання Риму племенами готів. У цій книзі він намагається переосмислити руйнацію Риму варварами. У ті часи Рим був християнською імперією та столицею світу, певною мірою це місто символізувало досягнення людства, суспільний порядок, прогрес і розвиток суспільства. І Августин став свідком краху тодішнього панівного світового порядку від рук язичників, які були неосвіченими, поклонялися давнім богам та уособлювали хаос і трощу. Підсумовуючи історію падіння Риму, Августин не зважає на всі позитивні якості і досягнення римської цивілізації, але називає її містом земним. Це місто, яке побудували люди, і врешті-решт воно приречене на загибель. Натомість, місто небесне, Новий Єрусалим, є невидимим, вічним, і за Августином відображається у фізичному світі християнською спільнотою – Тілом Христовим.

Звернемо увагу на близькість історичного моменту, в якому перебував Августин, до сучасності. Августин був свідком тектонічних цивілізаційних змін, краху світового порядку і тріумфу зла. Сучасне українське суспільство так само є свідком і співтворцем цивілізаційних змін у світі. Шанс українців полягає в тому, що війна проти росії ще не програна, а тому перемога можлива. Підтримка України цивілізованим світом доводить, що росіяни йдуть на війну проти всього усталеного світового порядку, керуючись глибинними варварськими інстинктами, але українському народові випала доля та можливість їх зупинити.

Щоб краще зрозуміти переживання та рефлексії Августина, можна уявити, що вся західна цивілізація разом з Україною, Європою та США, вже програла війну сучасним тоталітарним режимам: росії, Ірану, Китаю, Північній Кореї, і ми є свідками та жертвами цього програшу. Але на думку Августина, навіть це не є кінцем цивілізації, не є глобальною трагедією, тому що цивілізація – справа рук людських. Усі держави мають загинути рано чи пізно, бо є скінченними і прив'язаними до матеріального світу. Ми пам'ятаємо, що земля і всі справи на ній згорять під час Дня Господнього (2 Пет. 3:10). Але до цього дня людство повинне прожити всю історію і виконати весь Божий план. Тому християни всього світу живуть надією, що одного дня остаточно повернуться у місто вічне, де царює Бог. У цьому полягає інший важливий наголос в августинівській концепції – християни мають у собі образ небесного міста і завжди залишаються його громадянами.

Позиція Августина розкриває фундамент віри і надії у найтемніші часи. Кризові переживання пояснюють загальну песимістичність поглядів отця церкви, але водночас спрямовують богословський фокус на переосмислення зла, гріха, трагічності життя і людських випробувань. І цей фокус висвітлює такі непопулярні теми міста земного, як обмежена справедливість, тотальна гріховність людини, тяглість історичних процесів, під час яких люди продовжують страждати, але й неодмінність Божої перемоги.

За шістнадцять століть після Августина світ дуже змінився, і богословська думка також розвивалася з поступом суспільства. Августинівський фундамент допоміг богословам і мислителям ХХ століття відчутти кризи, які насуваються, передбачити їх і вчасно сформувані відповідне богослов'я. Пізніше це змінило суспільну думку мільйонів людей, та попередило кризу цивілізації під час Другої світової та Холодної війн.

Неоортодоксальні богослови розглядали плин історії як рух цивілізації до фіналу. Згідно з християнським богослов'ям, фіналом є Богоявлення, остаточна перемога Ісуса Христа над злом і виявлення вічного Божого Царства. В августинівських категоріях, це суд над містом земним і виявлення Небесного Єрусалиму. Отже, коли гріховне людство ради-

кально відхиляється від Божого плану в історії, виникає напруженість між Божою волею та діями людства. Ця напруженість призводить до історичних переломів і катаклізмів.

У сучасних подіях, можна визначити кілька точок напруженості між планом Бога щодо людства, та діями окремих народів у світі:

- Претензія РПЦ на особливу, месіанську роль російського народу у світі;
- Маніакальне бажання росіян принижувати і знищувати всі сусідні народи;
- Заздрість і ненависть росіян до українців;
- Колаборація тоталітарних країн, створення неформальної «осі зла»¹, яка заперечує свободи людей і протиставляє себе демократичному Заходу;
- Загострення конфлікту між Ізраїлем і Палестинською автономією тощо.

Кожна з цих точок напруженості є ворожою щодо Божої волі для людства, і спричиняє локальні або глобальні конфлікти. Відповідно, воля Божа полягає у вирішенні цих напруженостей і припиненні конфліктів.

Пауль Тіллх і його концепція «Кайрос»

Першим з неоортодоксів, які зробили великий внесок у повернення історії до Божих планів, відзначимо Пауля Тіллха. Він народився і виріс у Німеччині, під час Першої світової війни був капеланом у німецькому війську, і повернувся з війни повністю розбитий психологічно і духовно. Але він бачив, що люди навколо ще більше потребували підтримки, пояснень і допомоги, тож Тіллх взявся викладати в університеті. Його теологія почала формуватися з переосмислення життя у суспільстві, яке прогало безглузду криваву війну, втратило мільйони співвітчизників і було обтяжене репараціями. Німецький народ потребував підтримки і світоглядної опори у ці важкі часи, та Тіллх починає говорити не про реванш, а про пошуки джерел внутрішньої сили і стійкості. Така позиція призвела до конфлікту між богословом і нацистськими лідерами, і після перемоги Гітлера 1933 р. Тіллх одним із перших потрапив у список «ворогів Рейху». Через небезпеку для життя він емігрував до США на запрошення Рейнгольда Нібура, де продовжив працю. Варто зазначити, що Рейнгольд Нібур також пропонував виїхати Дітріху Бонгефферу, але попри переслідування з боку нацистів він відмовився, добровільно вибираючи нести хрест разом зі своїм народом.

^[1] Наразі це видно за країнами, які системно співпрацюють із росією: Іран, Китай, Північна Корея, терористичні організації та режими.

Тілліх розробив потужне екзистенційне богослов'я, спрямоване на усвідомлення внутрішніх переживань людини під час криз. Він спирався на августинівське богослов'я кризи, але протиставлення небесного та земного міста бачив більш парадоксальним, діалектичним. Теологія Августина описує два виміри стосунків людини з Богом: історичний (горизонтальний) і особистісний (вертикальний), до того ж ці виміри в ній існують окремо і не перетинаються². Але Тілліх розглядає стосунки людини з Богом в онтологічному вимірі: ставлення Бога до людей зумовлене сутністю Бога, відповідно, поведінка людей значною мірою вкорінена у людській природі. Порівняно з Августином, Тілліх більше фокусується на особистісному вимірі стосунків, навіть коли це стосується історичних процесів.

Пауль Тілліх описував участь людини у втіленні Божого плану через теологічну концепцію кайросу. Кайрос – це давньогрецький термін, який у християнській теології означає настання істинного часу, наділеного особливим сенсом. «Не все є можливим у кожний час, не все є істинним у кожний час, так само не все є необхідним у кожну мить»³. Час кайрос – це історичний момент, коли людина усвідомлює, що є можливим, істинним і необхідним просто зараз, і це переживання подібне до стрибка через прірву: «Зараз або ніколи!». У цей момент людина отримує шанс і можливість перевершити звичайний плин подій, трансцендуватися і своїми вчинками втілити Божий план у фізичному світі. У момент кайрос Бог по-особливому промовляє до людини, і вона приймає рішення зараз стати інструментом Божим для творення чуда⁴.

За Тілліхом, історія сама собою є продуктом боротьби добра із злом: «Боротьба світла і темряви, добра та зла складають її сутність. Світова історія є наслідком цього конфлікту, в історії відбувається дещо нове, унікальне, абсолютно визначальне; на цьому шляху доводиться терпіти поразки, але кінець кінцем настає перемога світла»⁵.

Відчуття кайросу до людей може приходити у двох формах, протилежних за своїми підходами. Перша – революційна форма, «напружене усвідомлення, що кінець близько, Царство Боже при дверях, і невдовзі виявлення кайросу змінить усе навколо»⁶. Із такого погляду, всьому минулому кажуть рішуче «ні», щоб мати змогу повністю при-

[2] Richard Oxenberg, "Original Sin: The Divergent Doctrines of Augustine and Tillich", ResearchGate, January 2002, 2. https://www.researchgate.net/publication/319253687_Original_Sin_The_Divergent_Doctrines_of_Augustine_and_Tillich

[3] Paul Tillich, «Kairos» in *The Protestant Era* (Chicago: University of Chicago Press, 1957), 33.

[4] Мається на увазі довільна подія, яка втілює Божий план, а не тільки чудо у традиційному розумінні дару чудотворення.

[5] Tillich, «Kairos», 35.

[6] Tillich, «Kairos», 36

йняти нове майбутнє. Христос каже «ось, творю все нове», і для втілення нового необхідно відмовитися від вже наявного, побудованого у минулому. У сучасному українському суспільстві можна почути багато голосів із такою позицією, тому що для України виживання у війні з російським агресором означає необхідність змінюватися і відмовлятися від старого: старих підходів керування державою, старих поглядів на суспільні відносини, старого богослов'я у церквах тощо. І сьогодні багато людей долучаються до творення історії саме через переживання революційного кайросу, з надією побудувати нову Україну.

Друга форма переживання кайросу є консервативно-трансформаційною. Її описав ще Августин. Попри назву, її сутність так само радикальна, як і першої форми. Августин вважав, що найголовніша подія історії, перемога Христа, вже відбулася у минулому і все вже вирішено, хоч атаки зла не припинилися. Тому історична місія полягає у тому, щоб стримувати зло до того часу, коли Боже Царство остаточно виявить себе, прийде Христос і переможе диявола. У сучасному контексті, ця позиція сформульована так: Україна перемогла у цій війні в той момент, коли її підтримав цивілізований світ, але для остаточної перемоги необхідно бути витривалими і протриматися довше, ніж росія. Наприклад, західні політики не сумніваються у перемозі України, але вважають, що «у війні на виснаження ключовими є три елементи: люди, ресурси та бойовий дух»⁷. Ті, хто має переживання трансформаційного кайросу, фокусуються на збереженні та покращенні наявних процесів, структур і систем, замість їх знищення. Можна зазначити, що після початку війни багато людей в Україні мобілізувалися внаслідок переживання трансформаційного кайросу.

З одного боку, суспільний парадокс полягає у тому, що різні люди мають протилежні підходи щодо участі в екзистенційній війні. Це зумовлено різними світоглядами, різним сприйняттям історії, різним досвідом – і різними баченнями втілення майбутнього. На перший погляд здається, що підходи революційного та трансформаційного кайросу несумісні і мають провокувати конфлікти у суспільстві. Це велике поле для окремого дослідження, але наразі можна зазначити, що українська війна має два потужні об'єднувальні чинники, які сильніші за погляди на творення історії: поразка у війні означає смерть, і причиною війни є зовнішній агресор, якого треба вигнати.

Через це, набагато вірогіднішими здаються суперечки і напруженість між тими, хто переживає кайрос узагалі, і тими, хто кайрос не переживає

[7] Кая Каллас, «Прем'єр-міністерка Естонії закликає закрити «сірі зони Європи»», *Голос Америки*, 16 листопада 2023, <https://www.holosameryky.com/a/estonska-premjerka-kallas-pro-vijnu-rosiji-interview/7356282.html>

або відмовляється від такого переживання. Така відмова означає відмову від змін заради майбутнього, від кращої історії, а в контексті українського життя це означає знищення мільйонів людей і втрату ідентичності.

Власне кажучи, український народ на собі відчув момент прийняття рішення, яке повинне змінити історію. Певною мірою рішення про спротив росіянам, рішення стати на захист своєї землі, рішення боротися проти смерті – це сильні приклади усвідомлення історичного моменту, коли кожний такий вчинок окремої людини може повернути історію в інший бік, і дає змогу кожному показати себе справжньою людиною за образом і подобою Божою.

«Кайрос, у своєму загальному та особливому для філософа історії значенні – це кожний момент змін в історії, коли вічне чинить суд над тимчасовим, та перетворює його»⁸.

Переживання моменту кайросу, близькості вічності, по-різному відображається на людях. Дехто приймає нову долю і сміливо робить крок уперед, а дехто вбачає у цьому руйнівну силу, направлену проти старого порядку. Багато людей бояться таких змін, і намагаються від них втекти або сховатися, чи принаймні заплющити очі на те, що відбувається. Це, наприклад, ті, хто більше зважає на інстинкт самозбереження, ніж на Божі чи державні закони, та тікає через кордон на інший край світу. Так само відкидають кайрос люди, які намагаються жити попереднім, минулим життям: вони не докладають зусиль для захисту поточного устрою, і так само не беруть участі у революційних перетвореннях історії.

Такі люди немов би ставлять запитання, яке озвучив Тілліх у кінці своїх роздумів:

«Чи можливо, що обітниця кайросу є помилкою?»

Відповісти неважко. Обітниця – це завжди помилка, тому що вона бачить у безпосередній близькості те, ідеальні аспекти якого ніколи не будуть втілені у реальності, а реальні аспекти можна буде досягнути лише протягом довгого періоду часу. Але все-таки обітниця кайросу ніколи не буває помилкою, тому що під час пророчого проголошення кайрос уже існує, і невідворотно захоплює того, хто його проголосив⁹.

Отже, для цих людей разом з озвученим питанням проголошується і відповідь: відмова приймати кайрос заради збереження власного комфорту – це відмова вислухати пророче проголошення майбутнього, і відмова бути захопленим Божим провидінням для втілення майбутнього. У праці «Мужність бути» Тілліх роздумує над питанням мужності жити

[8] Tillich, «Kairos», 47.

[9] Tillich, «Kairos», 51.

згідно з цінностями, мужності робити правильний вибір, долати руйнівну тривогу і зберігати справжніх себе¹⁰. Прояв такої мужності і робить людей справжніми, тому що вони можуть жити справжнім життям, тільки спираючись на Бога. Відмова від Божого провидіння означає втрату справжнього життя.

РЕЙНГОЛЬД НІБУР І ХРИСТИЯНСЬКИЙ РЕАЛІЗМ

Якщо Тілліх осмислював богослов'я кризи під час служіння німецькому народові, то варто також згадати, як служіння іншого неоортодокса, Рейнгольда Нібура, сприяло формулюванню богослов'я християнського реалізму. Найбільш відомим твором Нібура є «Молитва про спокій душі», яка широко розповсюджується без зазначення автора і починається такими словами:

*Боже, даруй мені милість,
 Щоб у спокої прийняти речі, які неможливо змінити,
 Мужність, щоб змінити речі, які потрібно змінити,
 І мудрість, щоб відрізнити перші речі від других¹¹.*

У різні періоди свого життя Рейнгольд Нібур був пастором, філософом, викладачем, суспільним діячем і політичним радником, а його головним здобутком вважається концепція християнського реалізму як практичного засобу мислення. Основні ідеологічні засади християнського реалізму народжувалися передусім із споглядання життя, де панували нерівність, несправедливість, страждання, війни – і все це поряд із церквою, християнами, служіннями, молитвами та проповідями про Всемогутнього Бога. У пошуках богословських відповідей Нібур поєднав елементи філософського прагматизму, теологічних концепцій отців церкви та Реформації з досвідом життя серед суспільства в глибокій кризі. Від Августина він взяв такі ідеї:

- Протиставлення міста небесного та міста земного;
- Ідею про неможливість втілення ідеалів у фізичному світі та похідну від неї концепцію обмеженої справедливості;
- Доктрину про зіпсованість людства первородним гріхом.

Від Мартіна Лютера та Жана Кальвіна він взяв вчення про боротьбу з гріхом, а від прагматизму – засудження радикальних ідеологій і заперечення монополії на істину серед людей.

^[10] Пауль Тілліх, *Мужество быть* (Київ: Дух и Литера, 2016).

^[11] Fred Shapiro, «COMMENTARY: How I discovered I was wrong about the origin of the Serenity Prayer», *U.S.Catholic*, May 15, 2014, https://uscatholic.org/news_item/commentary-how-i-discovered-i-was-wrong-about-the-origin-of-the-serenity-prayer/.

Нібур здобув ліберальну теологічну освіту, але після випуску з семінарії одразу стикнувся з тим, що богослов'я тих часів зовсім не допомагає вирішити актуальні проблеми суспільства¹². Тоді у Америці панували ідеї соціального Євангелія, вкорінені у світогляді позитивізму. Люди вважали, що з плином часу загальна кількість благ збільшується, рівень освіти піднімається, прогрес неухильно покращує якість життя, а отже, рано чи пізно настане Царство Боже на Землі. Все, що необхідно робити для втілення такого плану – це дочекатися і дожити.

Але Нібура турбували дві речі: безсилість ліберальних християн проти усвідомленого зла та звеличення раціональності, як універсального засобу проти всіх проблем. Він вважав, що прийняття етичних рішень не пов'язане з раціональністю, і навіть освічені, геніальні люди можуть усвідомлено чинити зло. Питання полягало у тому, як цьому запобігти чи протистояти.

Нібур вважав, що Бог існує у Вічності, і ніби відсторонений від загального плину історії людства. Це означає, що Він прямо не бере участі у подіях на Землі (крім життя Ісуса Христа). Але Бога в історії можна побачити різними засобами:

- Очима віри можна побачити дії та прояви Бога у минулому, як історії, яка вже відбулася;
- Пророчим поглядом можна побачити план Бога та його дії у майбутньому, ба більше – історія людства закінчиться у той момент, коли всі земні процеси будуть завершені, і настане вічність¹³;
- У поточному моменті можна зустрітися з Богом під час трансценденції (перевершення тілесної людини), і момент трансцендування як дотику до Абсолюту, за Нібуром, суголосний до моменту кайрос за Тілліхом.

Коли Нібура писав про пророче бачення майбутнього, то визнавав, що жодні попередні події, помічені, вивчені та витлумачені, не дають людині можливості передбачити Божий план для історії. Щоб потрапити у історичну перспективу майбутнього за Божим планом, необхідно подолати прірву між сучасним і майбутнім, яке пророчо відкриває Бог. Побудова моста через цю прірву – це завжди таємниця Божа, яку неможливо наперед вирахувати або передбачити. Ба більше, Нібура звертає увагу на напругу, яка виникає між Божим планом та вільною волею людей. Ця напруга полягає в тому, що людство має робити вибір між людською природою та людським призначенням.

[12] Віталій Бринов, «Соціально-політична етика християнського реалізму Рейнхольда Нібура» (дис. канд. філ. наук, НПУ ім. Драгоманова, 2021), 33-4.

[13] Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man: a Christian Interpretation. Volume 1-2* (Westminster: John Knox Press, 1996), Vol. 2, 299.

З підходу Нібура постає два великих виклики. Перший – як отримати одкровення та дізнатися деталі Божого плану щодо історії. Другий – як прийняти рішення дотримуватися Божого плану, особливо в моменти, коли одкровення немає, а історичні події розвиваються бурхливо і стояти на місці не можна. Очевидно, що перший виклик перебуває поза межами влади і впливу людини, тому що Бог Сам вирішує, коли і як відкриватися людям. У пошуках відповіді на другий виклик Нібур і описав християнський реалізм. Його головні постулати можна сформулювати так:

1. В основі людської природи лежить свобода, яку подарував людям Бог. Свобода вибирати Божу волю є найбільшим благом, та водночас люди можуть вибирати і зло.
2. Усі люди зазнали впливу первородного гріха. Гріховна натура, яку кожна людина успадкувала від Адама, робить людей вразливими, ніхто не в змозі повністю позбутися її. У суспільному житті індивідуальні гріховні схильності неминуче призводить до росту суспільного егоїзму, який перемагає будь-яку індивідуальну мораль. Тож чим більше суспільство, тим більш аморальним воно стає, і тим менше можливостей його повернути. Тому для керування великими спільнотами необхідно застосовувати силу та примус¹⁴.
3. Ідеальні сутності (речі, концепції) можуть існувати тільки в ідеальному світі. У фізичному світі, де живуть люди, можуть існувати тільки відносні речі.

Ці постулати Нібур розвинув у потужний світоглядний та філософсько-богословський фундамент. Якщо повернутися до августинівської концепції двох міст, то місто небесне і місто земне з погляду християнського реалізму можна описати так.

Місто небесне є ідеальним, отже недосяжним. Але його можна побачити очима віри, тому воно слугує взірцем та ідеальним прикладом для людей. У місті небеснім панує Бог, тому спілкування з Богом утворює зв'язок між містом небесним і містом земним. Нібур вважав, що цей зв'язок створює діалектичну напруженість: що глибше людина пізнає ідеальне, що більш абсолютними принципами вона користується – то важче їй втілювати їх у реальному житті у конкретний момент часу або історії¹⁵. Причиною цього є протилежність міста земного і міста небесного, реального та ідеального, матеріального і духовного. Тому кожний християнин постійно перебуває у пошуках балансу між пізнанням Бога у духовному світі та втіленням цих одкровень у реальному світі. Сам він такий баланс

^[14] Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics* (New York: Charles Scribner's Sons, 1960).

^[15] Reinhold Niebuhr, *An interpretation of Christian Ethics* (New York: Meridian Books, 1960).

знайти не може, тому кожний такий учинок – це акт перевершення своєї природи з Божою допомогою.

Місто земне – це недосконалий і скінченний матеріальний світ, у якому живуть всі люди. На думку Нібура, місто земне населене здебільшого дітьми світла та дітьми темряви¹⁶.

Діти світла – це наївні ідеалісти. Вони шукають загального блага, але настільки захоплені своїми ідеалами, що не зважають на можливість їх практичного втілення. Діти світла тримаються ідеалістичних концепцій, які далекі від втілення у реальність. Наприклад, діти світла серед лібералів вважають, що прогрес перетворить місто земне у місто небесне, і наступить Царство Небесне на землі. Діти світла серед консерваторів вважають, що місто небесне було зіпсоване і перетворилося на місто земне, і тому треба повернутися до початку Божого плану, який спотворили грішні люди. Нібур не погоджувався з жодною з таких позицій і вважав ці міста окремими та несумісними. За Нібуром, Бог наперед визначив Свій план для людства як історію, яку люди повинні прожити у місті земнім, а у кінці історії відбудеться явлення міста небесного, яке остаточно знищить місто земне.

Погляди дітей світла не погані самі собою, такі ідеали можуть навіть походити з міста небесного, але, на думку Нібура, практичне втілення ідеалу у матеріальному світі є навіть більш важливим за сам ідеал. Діти світла натомість вважають, що ідеали є самі собою цінністю, і тому дуже часто стають жертвами маніпуляцій з боку дітей темряви. На початку Другої світової війни архієпископ Кентерберійський привітав Гітлера за «безкровну» перемогу в Австрії, і Нібур був обурений тим, що церковні владики зважають тільки на видиме насилля, і закінчення війни для них важливіше за покарання агресора¹⁷. Коли історичні уроки не засвоєні, то історія повторюється: ми бачимо подібні приклади і в наш час, коли Папа Франциск у своїх промовах щодо української війни прирівнює страждання агресора до страждання жертви¹⁸.

Діти темряви – це аморальні прагматичні циніки. Вони шукають лише власного блага, не зважають на суспільні інтереси і не цураються використовувати інших людей у своїх інтересах. Вони маніпулюють, вима-

[16] Reinhold Niebuhr, *The Children of Light and the Children of Darkness: a vindication of democracy and a critique of its traditional defense* (Chicago: University of Chicago Press, 2011).

[17] Reinhold Niebuhr, «Peace and the Liberal Illusion», in *Christianity and Power Politics* (New York: Charles Scribner's Sons, 1952).

[18] «Посол України відреагував на слова Папи Римського про «невинну жертву» Дугіну», *Слово і Діло*, 24 серпня 2022, <https://www.slovoidilo.ua/2022/08/24/novyna/polityka/posol-ukrayiny-vidreahuvav-slova-papy-rumskoho-pro-nevynnu-zhertvu-duhinu>.

гають, застосовують силу й обманюють заради досягнення егоїстичних цілей. Через свою хитрість і підступність, діти темряви можуть легко обдурити дітей світла і збагатитися за їхній рахунок або навіть пожертвувавши ними. Через це Нібур вважав дітей темряви ворогами до всього людства.

Ідесь поміж дітьми світла та дітьми темряви у місті земному мешкають реалісти – люди, які мають моральні ідеали, але зважають на практичні результати кожної дії. Втілення ідеалів, на їхню думку, повинно враховувати поточну ситуацію: наявні можливості та ресурси, час і протидію з боку дітей темряви. Реалісти теж прагматичні, але на відміну від дітей темряви, усвідомлюють моральну відповідальність за свої вчинки, і тому кожне рішення для них є оцінкою наслідків. Християнські реалісти розуміють, що наслідки мають і дія, і бездіяльність. Вони не бояться зупинити злу силу іншою силою, і їхньою метою є забезпечення справедливого, доброго, врівноваженого суспільства, наскільки це можливо у поточній ситуації. З погляду Нібура, запобігати та протистояти усвідомленому злу з необхідною силою, яка врівноважена моральними обмеженнями, і є призначенням реалістів. Діти світла часто критикують реалістів за зраду ідеалів і компроміси з совістю, але з позиції християнського реалізму, краще втілювати відносну справедливість, ніж мріяти про абсолютну і своєю бездіяльністю дозволити перемогу зла.

Важливо розуміти, що Нібур був не тільки мислителем, філософом і богословом, але і дуже потужним практиком. Він вважав християнських пацифістів у США наївними дітьми світла, а нацистську Німеччину – дітьми темряви, які загрожують всьому людству. Від початку Нібур стверджував, що з варварами не можна домовлятися, тому що вони розуміють тільки політику сили, а тому єдиний надійний засіб стримування – це збройні сили¹⁹. Щоб зупинити нацистів, поки не пізно, Нібур долучився до масованої публічної антипацифістської кампанії 1940 р. Його дебати з Джоном Флінном по радіо слухали понад 800000 людей одночасно, а сам запис дебатів було включено до Національного реєстру записів Бібліотеки Конгресу США. Врешті-решт, ця кампанія вплинула на рішення щодо участі США у Другій світовій війні, зокрема щодо негайного ленд-лізу²⁰. Хоча програма ленд-лізу була започаткована як допомога Великій Британії, потім вона була розширена на інші країни, у тому числі СРСР. Деякі історики вважають, що постачання по програмі ленд-лізу врятували мільйони життів у СРСР і змінили хід Другої світової війни²¹. Крім

[19] Reinhold Niebuhr, «Synthetic Barbarism», in *Christianity and Power Politics* (New York: Charles Scribner's Sons, 1952).

[20] «America's Town Meeting of the Air: Should Our Ships Convey Materials to England?», May 8, 1941, <https://www.loc.gov/static/programs/national-recording-preservation-board/documents/AMERICA%27S%20TOWN%20MEETING.pdf>

[21] Александр Вислых, «Спасительный ленд-лиз», *Независимое военное обозре-*

того, після закінчення війни, Нібур разом із Гансом Моргентау та Джорджем Кеннаном заклали підвалини політики стримування СРСР, яка почалася з «Довгої телеграми» Джорджа Кеннана²² і трансформувалася у Холодну війну.

Нібур мав тісні контакти з представниками Демократичної партії США, зокрема був радником Гаррі Трумена і після закінчення Другої світової війни мав вплив на ідеологічні засади політики США. 1952 р. Нібур навіть визнав, що була досягнута відносна рівновага та відносна справедливість у американському суспільстві²³. Ідеї християнського реалізму мали великий вплив на американську політику, про це свідчили Барак Обама та Гілларі Клінтон²⁴. Навіть через 70 років глибоко у фундаменті політичної повістки США залишаються такі ідеї Нібура:

- Намагання впорядкувати місто земне, означають взяття відповідальності за все, що відбувається на землі;
- США захищають цінності та демократію на міжнародній арені, тому що силу зла повинна стримувати інша сила;
- Владу не можна монополізовувати, тому фанатиків і радикалів треба тримати подалі від посад і повноважень.

Отже, хоча ідеї Нібура зазнали трансформації з часом та зміною політичних пріоритетів, головний світоглядний підхід відповідає усвідомленню трансформаційного кайросу та збереженню відносного балансу та відносної справедливості, щоб запобігти явному злу.

ВИСНОВКИ

Передусім, інтерес українського суспільства до суспільно-політичних процесів у США зріс пропорційно до залежності від військово-економічної допомоги. Багато людей визначилися у своїх політичних вподобаннях і вважають Республіканську або Демократичну партії кращим шансом для України, а політичного суперника – поразкою. Але, як було зазначено вище, американський народ так само як і український, переживає відчуття історичного моменту та історичного перелому. Особливість полягає у тому, що Республіканська партія за своєю ідеологією більш схильна до революційного трактування історії і до радикальних змін. Якщо Демократична партія у середині ХХ століття сформувалася під

ние, 12 октября 2001, https://nvo.ng.ru/history/2001-10-12/5_land_lize.html.

[22] George Kennan, «Long Telegram», *The National Security Archive*, <https://nsarchive2.gwu.edu//coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>.

[23] Reinhold Niebuhr, *Irony of American History* (Chicago: University of Chicago Press, 2008), 101.

[24] Liam Julian, «Niebuhr and Obama», *Hoover Institution*, 1 April 2009, <https://www.hoover.org/research/niebuhr-and-obama>.

впливом поміркованого християнського реалізму та Нібура, то Республіканська партія у ті самі часи пристала на радикальні ідеї «Духовної мобілізації» Джеймса Файфільда-молодшого²⁵, і навіть посприяла створенню держави Ізраїль через намагання прискорити Друге пришествя Христа²⁶. Тому в будь-якому разі США буде підтримувати Україну у війні за свободу, але демократи більше дотримуватимуться трансформаційного підходу, тоді як республіканці – революційного.

Наступний висновок полягає в тому, що хоч історія має закінчитися перемогою добра і явленням Ісуса Христа, але Бог має план, у якому кожна людина може взяти участь і наблизити перемогу світла над темрявою. Усвідомлення історичного моменту, рішення відгукнутися на покликання змінити історію заради спасіння інших людей, є виконанням Божої волі щодо всього людства.

Заклик кайросу для кожної людини звучить так: «Зараз або ніколи!». А християни, які розглядають поточну ситуацію суто в суспільно-політичному контексті і через це намагаються усунути участь у війні, не можуть побачити масштаб історичного контексту, в якому діє Бог. Так само, Бог закликає людей діяти не у політичному, а в історичному масштабі. Відмова визнати тотальність війни України з росією, як справи, яка стосується кожного, є відмовою виконати покликання від Бога.

Ще один висновок можна зробити щодо наслідків суспільної ізоляції українського протестантизму: що більш ізольованою була помісна церква від суспільних і національних процесів, то більше в ній ідеалістів та наївних дітей світла. Головною проблемою таких людей є відмова сприймати реальність, тому що реальність викриває нікчемність попередніх богословських ідей, вчень і прийнятих правил. Коли реальність підмінюється власним викривленим баченням світу, то виникають суперечки щодо «кому можна віддавати славу, а кому ні», щодо протиставлення духовних засобів, таких як молитва, піст і освячення, до матеріальних, як-от зброя, щодо волі Божої та Божої спроможності у цій війні²⁷ і так далі. На жаль, такі суперечки тільки зменшують наявний суспільний ресурс, а також слугують для самовиправдання тих, хто відмовляється брати належну участь у війні (йдеться не стільки про мобілізацію зі зброєю в руках, скільки про належну допомогу тим, хто її потребує).

[25] Kevin M. Kruse, «How Corporate America Invented Christian America», *Politico*, April 16, 2015, <https://www.politico.com/magazine/story/2015/04/corporate-america-invented-religious-right-conservative-roosevelt-princeton-117030/>.

[26] Юрий Мацарский, «Отверстие в стене между церковью и государством», *РБК-Украина*, <https://www.rbc.ua/static/longread/1536927465/index.html>.

[27] Олег Боков, «Пастор звернувся до президента України: Бог може зупинити війну вже сьогодні!», *Youtube*, 28 червня 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=w9mPoFFM1x0>.

Історію можна змінити, особливо якщо керуватися Божими засадами та зробити реалістичний етичний вибір між меншим злом і більшим злом, що є проявом відповідальності та сили. Нині українське християнство потребує радикального перегляду практичного богослов'я, щоб відкинути те, що виявилось непридатним у часи історичних переломів.

Крім перегляду поглядів і богослов'я, вкрай необхідна зміна суспільної позиції церкви. Християни мають побачити себе як частину суспільства, яке страждає, яке виборює свободу, і яке захищає мільйони життів. Ба більше, до війни була поширена практика протиставлення «віруючих» і «невіруючих», з відповідними висновками на кшталт «віруючі є дітьми Божими, тому вони благословенні, а невіруючі не мають благодаті і перебувають під прокляттям». Такими висновками (а ними грішили ще друзі Йова) дуже легко виправдовувати нещастя і катастрофи, вважаючи, що благословенних дітей Божих вони мають оминати. Але реальність вкотре доводить, що благословення дітей Божих – не уникати катастроф, а долати їх поруч із народом²⁸, триматися за Бога і бути свідками та інструментами Божих чудес. І цю надію необхідно дарувати всьому суспільству по цей бік лінії фронту.

Останній висновок полягає в тому, що часи кризи вимагають богослов'я подолання кризи, і відповідного світогляду. Християнський реалізм був саме таким переосмисленням викликів ХХ століття, і його важливим постулатом є критика бездіяльності «хороших людей», або дітей світла. Відсутність одкровення від Бога не може бути виправданням бездіяльності, якщо бездіяльність призводить до тріумфу зла. За відсутності одкровення, необхідно робити вибір, спираючись на наявне пізнання Бога та намагатися втілювати Його якості у світі: вільну волю, справедливість, любов до життя, милосердя, захист гідності²⁹.

Обов'язок церкви – зробити так, щоб людство дожило до Другого пришествя Христа, і Божий план для всього людства закінчиться тріумфом. Це можливе лише, якщо наступні покоління принаймні народяться і будуть правильно виховані. Християни мають взяти на себе відповідальність за збереження та виховання українського народу, проявити себе більш зрілими, ніж решта українського суспільства, і стати на захист наступних поколінь за потреби – навіть буквально.

[28] Наочний приклад – історія пророка Єремії.

[29] Див. Дії 17:25, Втор. 32:4, Мих. 7:18, Вихід 34:6-7, Пс. 8:4-5

БІБЛІОГРАФІЯ

- Боков, Олег. «Пастор звернувся до президента України: Бог може зупинити війну вже сьогодні!». *Youtube*. 28 червня 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=w-9mPoFFM1xo>.
- Бринов, Віталій. «Соціально-політична етика християнського реалізму Рейнгольда Нібура». дис. канд. філ. наук, НПУ ім. Драгоманова, 2021.
- Вислых, Александр. «Спасительный ленд-лиз». *Независимое военное обозрение*, 12 октября 2001. https://nvo.ng.ru/history/2001-10-12/5_land_lize.html.
- Каллас, Кая. «Прем'єр-міністерка Естонії закликає закрити сірі зони Європи», *Голос Америки*, 16 листопада 2023. <https://www.holosameryky.com/a/estonska-premjerka-kallas-pro-vijnu-rosiji-interview/7356282.html>
- Мацарський, Юрій. «Отверстие в стене между церковью и государством». *РБК-Украина*. <https://www.rbc.ua/static/longread/1536927465/index.html>.
- «Посол України відреагував на слова Папи Римського про «невинну жертву» Дугіну». *Слово і Діло*. 24 серпня 2022. <https://www.slovoidilo.ua/2022/08/24/povuna/polityka/posol-ukrayiny-vidreahuvav-slova-papy-rymskoho-pro-nevynnu-zhertvu-duhinu>.
- Тилліх, Пауль. *Мужество бытъ*. Киев: Дух и Литера, 2016.
- «America's Town Meeting of the Air: Should Our Ships Convoy Materials to England?». May 8, 1941. <https://www.loc.gov/static/programs/national-recording-preservation-board/documents/AMERICA%27S%20TOWN%20MEETING.pdf%20>.
- Julian, Liam. «Niebuhr and Obama». *Hoover Institution*, April 1, 2009. <https://www.hoover.org/research/niebuhr-and-obama>
- Kennan, George. «Long Telegram». *The National Security Archive*. <https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>.
- Kruse, Kevin. «How Corporate America Invented Christian America». *Politico*. April 16, 2015. <https://www.politico.com/magazine/story/2015/04/corporate-america-invented-religious-right-conservative-roosevelt-princeton-117030/>
- Niebuhr, Reinhold. *An interpretation of Christian Ethics*. New York: Meridian Books, 1960.
- _____. *Irony of American History*. Chicago: University of Chicago Press, 2008.
- _____. *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*. New York: Charles Scribner's Sons, 1960.
- _____. «Peace and the Liberal Illusion», in *Christianity and Power Politics*, 83-94. New York: Charles Scribner's Sons, 1952.
- _____. «Synthetic Barbarism», in *Christianity and Power Politics*, 117-30. New York: Charles Scribner's Sons, 1952.
- _____. *The Children of Light and the Children of Darkness: a vindication of democracy and a critique of its traditional defense*. Chicago: University of Chicago Press, 2011.
- _____. *The Nature and Destiny of Man: a Christian Interpretation. Volume 1-2*. Westminster: John Knox Press, 1996.
- Oxenbergh, Richard. «Original Sin: The Divergent Doctrines of Augustine and Tillich». *ResearchGate*, January 2002. https://www.researchgate.net/publication/319253687_Original_Sin_The_Divergent_Doctrines_of_Augustine_and_Tillich.
- Shapiro, Fred. «COMMENTARY: How I discovered I was wrong about the origin of the Serenity Prayer». *U.S. Catholic*, May 15, 2014. https://uscatholic.org/news_item/commentary-how-i-discovered-i-was-wrong-about-the-origin-of-the-serenity-prayer/
- Tillich, Paul. «Kairos». In *The Protestant Era*, 32-51. Chicago: University of Chicago Press, 1957.